

<http://dx.doi.org/10.16926/gea.2025.02.02.20>

dr Jakub STĘPIEŃ

<https://orcid.org/0000-0003-0106-6805>

Uniwersytet Łódzki

jakub.stepien@wpia.uni.lodz.pl

Moment konstytucyjny a zmiana stosunków pomiędzy Państwem Polskim i Kościołem katolickim w I, II i III Rzeczypospolitej Polskiej – próba analizy

Streszczenie

We współczesnej debacie publicznej coraz wyraźniej słyszalna pozostaje kwestia momentu konstytucyjnego, rozumianego jako gotowość do częściowej zmiany treści Konstytucji III RP w zakresie m.in. zasad funkcjonowania organów władzy publicznej czy potwierdzenia potrzeby wydatkowania odpowiedniego procenta PKB na konkretny cel. Tego rodzaju dyskusja może stanowić punkt wyjściowy dla rozważań dotyczących istnienia momentu konstytucyjnego w odniesieniu do innych elementów porządku konstytucyjnego, w tym relacji na linii państwo – Kościół katolicki, które, ze względów kulturowych i historycznych, pozostają istotnym elementem społeczno-politycznej rzeczywistości III RP. Niniejszy artykuł służy omówieniu kwestii zaistnienia momentu konstytucyjnego w wybranych okresach historii państwa polskiego oraz ukazaniu miejsca, jakie w procesie przemian ustrojowych zajmowały ww. relacje państwa i Kościoła katolickiego.

Słowa kluczowe: moment konstytucyjny, konstytucja, Kościół, państwo, Rzeczpospolita.

Wstęp

W ostatnich latach w polskiej debacie publicznej i w dyskursie prawniczym na popularności zyskało pojęcie „momentu konstytucyjnego”, rozumianego w kategoriach zbiegu okoliczności o charakterze prawnym i pozaprawnym, któremu towarzyszy gotowość uczestników polskiego życia politycznego do zmiany treści regulacji Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 r. Przyczynkami do dyskusji dotyczącej nadejścia ww. momentu stało się zaistnienie kryzysu konstytucyjnego w III Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: RP), będącego konsekwencją zmian

wprowadzonych w zakresie funkcjonowania organów władzy sądowej w ostatniej dekadzie oraz postulat wprowadzenia konstytucyjnego obowiązku ponoszenia wydatków na obronność na poziomie 4 proc. PKB¹.

Debata tego rodzaju skłania również do podjęcia rozważań w zakresie ewentualnej gotowości społeczeństwa polskiego do zmiany treści obowiązującej ustawy zasadniczej w zakresie innych sfer porządku konstytucyjnego, w tym kwestii stosunków wzajemnych pomiędzy państwem polskim a wspólnotami religijnymi – a ze względu na historyczno-społeczne uwarunkowania – przede wszystkim z Kościołem katolickim. Ten aspekt funkcjonowania wspólnoty państwowej w dalszym ciągu pozostaje niezwykle istotnym elementem współczesnego krajobrazu społeczno-politycznego III RP.

Celem niniejszego artykułu jest analiza kwestii zaistnienia bądź niezaistnienia momentu konstytucyjnego w historii I, II i III RP oraz jego relacji do zmiany stosunków pomiędzy państwem polskim i Kościołem katolickim, w tym przede wszystkim roli, jaką ww. aspekt funkcjonowania państwa odegrał w kontekście przemian społeczno-ustrojowych.

Dla przedmiotowych rozważań – mających, przez wzgląd na formułę artykułu, charakter ramowy – fundamentalne znaczenie posiada jednak przedstawienie koncepcji „momentu konstytucyjnego” Bruce’a Ackermana, na którą powołują się uczestnicy ww. debaty dotyczącej prób zażegnania kryzysu w sądownictwie².

Moment konstytucyjny

Fundamentem koncepcji Bruce’a Ackermana pozostaje założenie, iż naród – ze względu na szereg okoliczności pozaprawnych – jest w stanie uzyskać tego rodzaju poziom przeświadczenia „o tożsamości suwerena”, który umożliwia mu osiągnięcie konsensusu dotyczącego kształtu nowego porządku ustrojowego przewidzianego w treści konstytucji³.

¹ Szerzej K. Skotnicki, A. Domańska, J. Stępień, *Legal disputes over judiciary: an element of the polish constitutional crisis*, „Facta Universitatis Law and Politics” 2023, vol. 21, nr 2, s. 85–100; *Zapis o wydatkach na obronność na poziomie 4 proc. PKB powinien znaleźć się w konstytucji*, <https://www.prezydent.pl/prawo/wniesione-do-sejmu/prezydent-rp-zapis-o-wydatkach-na-obronnosc-na-poziomie-4-proc-pkb-powinien-znalezc-sie-w-konstytucji,98507> [pobrano dn. 5.05.2025].

² M. Ziółkowski, 2018: *dlaczego nie ma momentu konstytucyjnego w Polsce?* <https://archiwumosiatsynskiego.pl/wpis-w-debacie/2018-dlaczego-nie-ma-momentu-konstytucyjnego-w-polsce/> [pobrano dn.: 26.01.2025].

³ Zob. A. Młynarska-Sobaczewska, *Wokół pojęcia momentu konstytucyjnego*, [w:] R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dokoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław 2018, s. 133.

Jak wynika z analizy literatury przedmiotu ww. okoliczności mogące uzasadnić zmianę (całościową bądź częściową) porządku ustrojowego – do czego de facto prowadzi zaistnienie momentu konstytucyjnego – pozostają związane z przesileniami społeczno-politycznymi, takimi jak XVIII-wieczna rewolucja burżuazyjna, dzięki której w treści ustaw zasadniczych znalazły się współczesne fundamenty nowożytnego państwa demokratycznego; przemiany przełomu XIX i XX w., w ramach którego ugruntowana została zasada państwa prawnego; konfrontacja idei liberalnych i socjalistycznych na początku XX w.; ruchy skutkujące zagwarantowaniem praw o charakterze socjalnym oraz rozpad ustrojów komunistycznych w latach 80. i 90. XX w. początkujący rozwój idei demokratycznego państwa prawnego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁴.

Wydarzenia te dają asumpt do głębokich i trwałych przemian społecznych, wpływających bezpośrednio na zmiany zasad funkcjonowania ustroju konstytucyjnego, które mogą przyjąć postać bądź konkretnej nowelizacji treści ustawy zasadniczej, bądź też zmianę dotychczasowej wykładni przepisów⁵.

Wartym wskazania pozostaje fakt, iż – zgodnie z koncepcją Ackermana – istnieją konkretne etapy aktywności narodu – suwerena w zakresie możliwości zrealizowania ww. kompetencji. Etapy te obejmują kolejno: sygnalizowanie, iż w społeczeństwie wykształciło się konkretne, szerokie poparcie dla danej zmiany; fazę przekształcenia („artykulacji”) ww. sygnałów w konkretną propozycję; powszechną debatę dotyczącą tejże propozycji, w ramach której ścierają się różnorakie poglądy dotyczące kształtu i treści ewentualnych zmian oraz fazę właściwej zmiany, w przypadku gdy uda się tego rodzaju porozumienie osiągnąć⁶.

Jak widać, w istocie teoria Bruce’a Ackermana dotycząca momentu konstytucyjnego odbiega od powszechnego rozumienia tego pojęcia w polskiej debacie publicznej, które zdaje się raczej kłaść nacisk na akceptację części społeczeństwa dla podjęcia i przeprowadzenia – przewidzianych we właściwych przepisach ustrojowych – działań przez przedstawicieli organów władz

⁴ B. Ackerman, *Przyszłość rewolucji liberalnej*, Warszawa 1996, s. 50–72.; R. Viciano Pastor, R. Martinez Dalmau, *Nowy konstytucjonalizm latynoamerykański. Podstawy dla konstrukcji doktrynalnej* (2011), [w:] T. Gizbert-Studnicki, P. Tuleja (red.), *Studia z teorii konstytucyjnego państwa prawa. Konstytucjonalizm, neokonstytucjonalizm, postpozytywizm*, Kraków 2019, s. 105–106; J. Holocher, *Konstytucja, konstytucjonalizacja i konstytucjonalizm. Kilka uwag o współczesnych tendencjach oraz teoretyczno-prawnej ich konceptualizacji*, „Roczniki Administracji Publicznej” 2024, nr 10, s. 27–29.

⁵ Zob. A. Młynarska-Sobaczewska, op. cit., s. 134–135.

⁶ Na podstawie B. Ackerman, *We the people*, vol. 1: *Foundations*, Cambridge 1993, s. 270–290; S. Choudhry, *Ackerman’s higher lawmaking in comparative constitutional perspective: Constitutional moments as constitutional failures?*, „International Journal of Constitutional Law”, vol. 6, nr 2, s. 203–204; A. Młynarska-Sobaczewska, op. cit., s. 135; M. Ziółkowski, *Constitutional Moment and the Polish Constitutional Crisis 2015 – 2018 (a few Critical Remarks)*, „Przegląd Konstytucyjny” 2018, nr 4, s. 83–84.

ustawodawczych i wykonawczych, zmierzających do nowelizacji treści Konstytucji, nie zaś głębokich zmianach społeczno-politycznych, prowadzących do redefinicji zasad porządku konstytucyjnego⁷.

Moment konstytucyjny a zmiana relacji pomiędzy państwem polskim i Kościołem katolickim

W I Rzeczypospolitej

W ww. ramy definicyjne momentu konstytucyjnego wydaje się wpisywać całokształt okoliczności towarzyszących zmianom ustrojowym, które miały miejsce pod koniec XVIII w. w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, na lata 80. i 90. XVIII w. przypada intensyfikacja rozwoju myśli oświeceniowej w społeczeństwie polskim – w dominującej mierze pośród członków stanu szlacheckiego, czyli tej części społeczeństwa, która posiadała świadomość przynależności do konkretnej wspólnoty politycznej i wchodziła w skład organów władzy najwyższej – której towarzyszyło wzmocnienie poczucia potrzeby wprowadzenia głębokich zmian ustrojowych⁸. Proces ten pozostawał związany z faktem, iż okres od połowy XVII w. naznaczony pozostawał pogłębiającym się kryzysem w stosunkach zewnętrznych, jak i wewnętrznych Rzeczypospolitej – kolejne wojny prowadziły do spowolnienia rozwoju społeczno-gospodarczego, zaś partykularyzacja interesów magnackich połączona z szerokim katalogiem wolności szlacheckich skutkowały osłabieniem instytucji centralnych⁹. Konsekwencją tego rodzaju degradacji sprawczości I Rzeczypospolitej był I rozbiór przeprowadzony w 1772 r., a ratyfikowany na sejmie rok później¹⁰.

W ww. kontekście uzasadnione wydaje się więc odbieranie tej „łagodnej rewolucji” – jak określa się ruch dążący do unowocześnienia ówczesnego systemu – w kategoriach pierwszego z ww. etapów przewidzianych w teorii Ackermana, związanych z kwestią momentu konstytucyjnego¹¹. Za drugi i trzeci etap uznać można obrady Sejmu Wielkiego, w ramach których doszło do skonkretyzowania postulatów zmian, a następnie skonfrontowania ich ze stanowiskami przeciwnymi w drodze debaty, której towarzyszyła określona aktywność informacyjna

⁷ Por. M. Ziółkowski, op. cit., s. 79–80.

⁸ Zob. W. Szczegielski, *Rozważania na temat Sejmu Wielkiego (w 220. rocznicę inauguracji obrad)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. VII, nr 2, s. 7.; R. Butterwick, *Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010, s. 210–213.

⁹ W. Uruszczak, *Konstytucja 3 maja 1791 r. Testament polityczny I Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 2 (103), s. 9–11.

¹⁰ Ibidem, s. 11.

¹¹ Ibidem, s. 10–11.

i społeczne zainteresowanie¹². Uchwalenie Ustawy rządowej 3 maja 1791 r. jawi się z kolei jako pewnego rodzaju zwieńczenie ww. drogi, chociaż uzasadnione wątpliwości w tym zakresie mogą budzić kwestie jej procedowania oraz stopień powszechnej świadomości i intencji działań uczestniczących w obradach Sejmu Wielkiego¹³.

Kwestia relacji I Rzeczypospolitej z Kościołem katolickim nigdy nie stanowiła samodzielnej bądź wyłącznej przesłanki zaistnienia momentu konstytucyjnego. Co więcej, wydaje się, że na agendzie ówczesnych środowisk reformatorskich nie pozostawała żadna głębsza zmiana ówczesnego status quo tychże relacji¹⁴. Niemniej jednak regulacje w zakresie stosunków pomiędzy państwem i wspólnotami religijnymi – których treść stanowiła potwierdzenie prymatu religii katolickiej w ówczesnym społeczeństwie, szczególnie pośród członków stanu szlacheckiego¹⁵ – pozostawały istotnym elementem treści aktów sejmowych oraz Konstytucji 3 maja. W ramach uchwalonych na Sejmie Wielkim Praw kardynalnych niewzruszonych cztery z jedenastu artykułów dotyczyło spraw religijnych – w tym zagwarantowania katolicyzmowi statusu religii panującej przy jednoczesnym wprowadzeniu tolerancji religijnej, zobowiązaniu władcy i jego małżonki do bycia katolikami oraz ustanowieniu kar za odejście od wiary¹⁶. Treść Ustawy rządowej wprowadzała – poza powtórzeniem ww. regulacji – również dalsze przywileje dla członków Kościoła katolickiego, związane m.in. z wyłączną możliwością piastowania wyższych urzędów państwowych¹⁷.

W II RP

W przypadku II RP zaistnienie momentu konstytucyjnego w pierwszych latach funkcjonowania państwa pozostaje nierozdzielnie związane z kwestią odzyskania niepodległości. Polska po 123 latach niebytu państwowego, dzięki sprzyjającej sytuacji geopolitycznej, stała się ponownie niezależnym podmiotem w stosunkach międzynarodowych. W tym kontekście uchwalenie treści ustawy zasadniczej – pomimo jej ostatecznej nietrwałości – pozostawało potwierdzeniem woli suwerena w zakresie trwania niepodległego bytu państwowego, a także elementem koniecznym zarówno dla wzmocnienia i przetrwania w niestabilnej rzeczywistości

¹² W. Uruszczak, op. cit., s. 15–16, W. Szczegielski, op. cit., s. 11–12.

¹³ Zob. J. Zaleśny, *Tworzenie Konstytucji z 1997 roku. Przejaw kooperacji czy rywalizacji elit politycznych?*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 6 (143), s. 179–180.

¹⁴ Por. ibidem, s. 12–46.

¹⁵ W związku m.in. z zespoleniem sprawy narodowej z religijną i umocnieniem się poglądu o istnieniu ideału „Polaka-katolika”, toczącego walki z imperiami innowierców, jak prawosławne Cesarstwo Rosyjskie czy muzułmańscy Osmanowie, zob. szerzej D. Olszewski, *Z zagadnień religioznawstwa*, Łódź 1988, s. 199–200.

¹⁶ W. Uruszczak, op. cit., s. 17–18.

¹⁷ Zob. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998, s. 308.

politycznej po I wojnie światowej, jak i integracji oraz konsolidacji społecznej wokół powszechnie akceptowanych wartości, *expressis verbis* potwierdzonych w treści tego aktu prawnego¹⁸.

Realizacja poszczególnych etapów aktywności zmierzającej do wprowadzenia przepisów konstytucyjnych w pierwszej dekadzie istnienia II RP przebiegała w podobnych okolicznościach, co w I Rzeczypospolitej. Powszechnemu poczuciu potrzeby stworzenia fundamentu systemu ustrojowego towarzyszyły dwuletnie prace w Sejmie, obejmujące debatę nad projektami treści ustawy zasadniczej i „ucieranie” stanowisk skrajnych, w celu znalezienia konsensusu, których efektem było uchwalenie Konstytucji 17 marca 1921 r.¹⁹. Wartym wskazania pozostaje również, iż w celu zachowania możliwości prawnej egzystencji państwa i pewnego minimum stabilizacji, w latach 1918–1921 obowiązywały tymczasowe akty ustrojowe, w tym tzw. Mała Konstytucja uchwalona przez Sejm Ustawodawczy 20 lutego 1919 r.²⁰.

Podkreślić należy, że stosunek społeczny do Kościoła katolickiego nie stanowił wyłącznego bądź też dominującego determinantu uchwalenia Konstytucji Marcowej, niemniej jednak stał się niezwykle istotnym elementem regulacji Ustawy zasadniczej. Na ten fakt przełożyła się rola instytucji krzewiącej polską kulturę i język, którą Kościół katolicki przyjął w okresie rozbiorów oraz wspólnota losów – duchowni katoliccy, podobnie jak wierni świeccy, doświadczali prześladowań ze strony rosyjskich i pruskich władz²¹. Kościół katolicki pozostawał ponadto propagatorem idei narodowo-wyzwoleńczej, zaś hierarchowie kościelni brali aktywny udział w działaniach państwowotwórczych od początku XX w.²²

W efekcie relacje II RP ze wspólnotami religijnymi zostały oparte na konstytucyjnych zasadach równości i wolności religijnej obywateli (w związku z wielowyznaniowym charakterem ówczesnego społeczeństwa), a także bilateralności stosunków pomiędzy państwem a związkami religijnymi oraz poszanowania możliwości funkcjonowania tychże w oparciu o prawo wewnętrzne, przy jednoczesnym zagwarantowaniu wyznaniu rzymskokatolickiemu „naczelnego stanowiska wśród równouprawnionych wyznań”, które wiązało się z szeregiem przywilejów, szczególnie na płaszczyźnie symbolicznej²³.

¹⁸ Zob. J. Zaleśny, op. cit., s. 180; L. Górnicki, *Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r. a rola i pozycja ustrojowa Prezydenta RP*, „Myśl Polityczna” 2021, nr 1 (7), s. 61, 64; J. Szymanek, *Tymczasowe akty konstytucyjne w polskiej tradycji ustrojowej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008, t. XVIII, nr 2, s. 69–70, 72.

¹⁹ Szerzej L. Górnicki, op. cit., s. 54, 58–61.

²⁰ J. Szymanek, op. cit., s. 72, 74–75.

²¹ Szerzej J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnot religijnych w Konstytucji RP z 1921 r. oraz 1997 r. Zarys problematyki*, [w:] A. Domańska, A. Michalak (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku. W setną rocznicę uchwalenia*, Łódź 2022, s. 386–387.

²² Zob. T. Stegner, *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, nr 4 (147), s. 781–782, 791; H. Olszar, *Kościół w Polsce w okresie międzywojennym*, „Symposium” 2004, nr 1, s. 12–16, 22.

²³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1921 r., nr 44, poz. 267; szerzej J. Stępień, *Stosunek państwa...*, s. 387–392.

Należy także zaznaczyć, iż zmiana stosunku do Kościoła katolickiego pozostawała poza obszarem bezpośredniego zainteresowania środowisk dążących do zmian porządku konstytucyjnego po 1921 r., w aktywności których również można dostrzec zbieżności z Ackermanowską koncepcją momentu konstytucyjnego – od zmiany nastrojów społecznych i politycznych (których przejawem był m.in. tzw. zamach majowy w 1926 r.), przez kwestię debaty podejmowanej przy udziale przedstawicieli wszystkich stronnictw politycznych, po wieńczące je wprowadzenie nowych rozwiązań ustrojowych, w przypadku Konstytucji Kwietniowej z 1935 r. odbywające się jednak przy pogwałceniu zasad proceduralnych²⁴.

W III RP

Okoliczności prowadzące do uchwalenia Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. również budzą wątpliwości w kontekście umieszczenia ich w ramach definicyjnych pojęcia momentu konstytucyjnego.

Przesileniu politycznemu, które nastąpiło w 1989 r., towarzyszyło szerokie, społeczne poczucie potrzeby zmiany, przejawiające się dążeniem do zerwania z dotychczasowym porządkiem prawno-politycznym na rzecz dołączenia do kręgu zachodnich, demokratycznych państw prawnych, które wpisywało się w pierwszy z etapów przewidzianych w teorii Ackermana²⁵. Kwestia przebiegu kolejnych faz, tj. artikulacji koncepcji zmian oraz deliberacji, przebiegała jednakże podobnie, jak w przypadku I i II RP, skupiając się w głównej mierze w ramach debaty parlamentarnej, co słusznie wskazywane jest jako utrudnienie możliwości odniesienia sytuacji z lat 90. XX w. w Polsce do ww. koncepcji²⁶. Jednakże, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, ówczesne władze podejmowały działania zmierzające do zintensyfikowania udziału suwerena w procesie zmian ustrojowych poprzez przeprowadzenie kampanii informacyjnej, wprowadzenie konstytucyjnej inicjatywy obywatelskiej oraz zagwarantowanie bezpośredniego wpływu na postępowanie konstytucyjne w drodze referendum²⁷. Co więcej, w okresie poprzedzającym uchwalenie Konstytucji obowiązywała regulacja (trzykrotnie nowelizowanej) Ustawy konstytucyjnej z 17 października 1992 r., stanowiącej potwierdzenie dążeń ówczesnych władz do przeprowadzenia reform ustrojowych²⁸.

²⁴ Por. M. Marcinkiewicz, *O Konstytucji kwietniowej raz jeszcze*, „Remembrance and Justice” 2018, nr 1 (31), s. 297–305; J. Zaleśny, op. cit., s. 180; T. Stegner, op. cit., s. 785, J.J. Mrozek, *Polskie źródła prawa w zakresie wolności religijnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2012, nr 26, s. 239.

²⁵ Zob. J. Zaleśny, op. cit., s. 178, 186.

²⁶ Por. A. Młynarska-Sobaczewska, op. cit., s. 135–136.

²⁷ J. Zaleśny, op. cit., s. 189–190, 199–200.

²⁸ Zob. Ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz. U. z 1992 r., nr 84, poz. 426.; J. Szymanek, op. cit., s. 85–86, 88–89.

Choć w tym kontekście zmiana relacji stosunków z Kościołem katolickim również nie stanowiła wyłącznej kwestii inicjującej moment konstytucyjny, ale uzasadnione wydaje się stwierdzenie, iż to właśnie w tym zakresie funkcjonowania państwa zaszły głębokie i trwałe zmiany w sposób najszybszy i chronologicznie najwcześniejszy. Kościół katolicki, odegrawszy w latach 1939–1989 rolę analogiczną do tej, jaką pełnił w społeczeństwie po upadku I Rzeczypospolitej, także w zakresie wspierania działalności antykomunistycznej i prodemokratycznej – cieszył się w okresie przemian ustrojowych ogromnym zaufaniem społecznym, co nie pozostawało bez znaczenia dla procesu stanowienia i stosowania prawa²⁹.

W okresie do uchwalenia nowej ustawy zasadniczej 2 kwietnia 1997 r. w zakresie stosunków państwa ze wspólnotami religijnymi obowiązywały przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (do noweli grudniowej 1989 r. PRL) z dnia 22 lipca 1952 r., której gwarancje w zakresie wolności sumienia i religii oraz swobody działalności związków wyznaniowych nie były przestrzegane przez władze PRL³⁰. Od 1989 r. następowała zmiana wykładni zasady separacji państwa i Kościoła, przewidzianej w art. 70 ust. 2 Konstytucji z charakterystycznego dla państw komunistycznych wrogiego modelu relacji wspólnoty państwowej z religijnymi na rzecz normalizacji ww. stosunków w duchu tzw. separacji przyjaznej, zakładającej zarówno ochronę wolności i praw tak członków wspólnoty kościelnej, jak i „Kościoła instytucjonalnego”³¹. Kościół katolicki odegrał także istotną rolę w ramach procedury konstytucyjnej – przedstawiciel Konferencji Episkopatu Polski brał udział w pracach Komisji Konstytucyjnej, zgłaszając konkretne postulaty, zastrzeżenia i poprawki do propozycji wystosowywanych przez reprezentantów innych środowisk biorących udział w pracach nad treścią Ustawy zasadniczej (dotyczących m. in. ochrony życia, czy świeckości państwa)³².

W konsekwencji, w treści Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. znalazły się rozwiązania koncyliacyjne, uwzględniające zasady poszanowania pluralizmu politycznego, równości i wolności religijnej, w ramach których bilateralne relacje państwa ze wspólnotami religijnymi budowane są w oparciu o gwarancje w zakresie równouprawnienia związków wyznaniowych; bezstronność władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych (przy zapewnieniu swobody ich wyrażania w życiu publicznym); poszanowanie autonomii i niezależności wspólnot we własnym zakresie oraz współdziałania dla dobra

²⁹ Szerzej J. Stępień, *Stosunek państwa...*, s. 393.; A. Szostkiewicz, *Stosunek państwo – Kościół w dwudziestoleciu III RP i w perspektywie następnych dekad*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2011, nr 2, s. 147.

³⁰ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1952 r., nr 33, poz. 232; J. Stępień, *Stosunek państwa...*, s. 393.

³¹ Ibidem, A. Szostkiewicz, op. cit., s. 149–150, 152–153.

³² Zob. J. Zaleśny, op. cit., s. 199; A. Szostkiewicz, op. cit., s. 152–153.

człowieka i dobra wspólnego³³. Tego rodzaju rozwiązania pozostają w znacznym stopniu zbieżne z nauczaniem Kościoła katolickiego w zakresie jego relacji ze wspólnotą państwową³⁴.

Podsumowanie

Przeprowadzona powyżej analiza pozwala na wskazanie katalogu elementów wspólnych w zakresie procesów zachodzących w I, II i III RP, co do których uzasadnione jest twierdzenie, iż mogą znaleźć się w zakresie definicyjnym Ackermanskiego „momentu konstytucyjnego”.

W pierwszej kolejności warto wskazać, iż w tradycji polskiego konstytucjonalizmu dochodziło do momentów przełomu społeczno-politycznego, które prowadziły – bezpośrednio bądź pośrednio – do zmian ustrojowych będących konsekwencją głębokich przemian wewnątrz samego społeczeństwa (związanych z kwestią podejścia do samej instytucji państwa, konkretnego ustroju oraz tożsamości narodowej). Co więcej, zmiany te wprowadzane były nie w sposób nagły i pospieszny, ale w drodze kilkuletnich prac połączonych z debatą parlamentarną, prowadzących, co do zasady, do powstania rozwiązań kompromisowych³⁵.

Elementem wspólnym była w tym zestawieniu również kwestia stosunku do Kościoła katolickiego – zmiana tego aspektu funkcjonowania wspólnoty państwowej nigdy nie stanowiła wyłącznego bądź dominującego czynnika inicjującego lub intensyfikującego ww. przemiany społeczno-polityczne. Jednocześnie, ze względu na istotność religii katolickiej w kulturze narodowej oraz rolę Kościoła w działalności państwowotwórczej w momentach przełomu, regulacje w zakresie stosunków wzajemnych pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną pozostawały istotnym elementem treści ustaw zasadniczych.

Różnice względem poszczególnych przykładów pozostają szczególnie widoczne w kwestii rzeczywistego stopnia partycypacji narodu – suwerena w procesie prowadzącym do zmian ustrojowych. Jak wskazuje przeprowadzona powyżej analiza, w historii polskiego konstytucjonalizmu następowała wyraźna ewolucja dążeń do zagwarantowania możliwości pełniejszego udziału w procesie konstytucyjnym obywatelom w duchu zasad demokratycznego państwa prawnego, zarówno na etapie zgłaszania projektów ustaw zasadniczych, jak i wyrażania zgody co do ostatecznego kształtu porządku konstytucyjnego. Różnie przebiegał również proces utrwalania zmian ustrojowych – Konstytucja 3 maja nigdy nie

³³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.; szerzej J. Stępień, *Stosunek państwa...*, s. 395–403.

³⁴ Ibidem, s. 404.

³⁵ Por. A. Młynarska-Sobaczewska, op. cit., s. 136.

weszła w życie, zaś część rozwiązań Konstytucji Marcowej już po pięciu latach od uchwalenia została zmieniona.

W tym kontekście wyróżnia się kwestia obowiązywania Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r., także w zakresie relacji państwa i Kościoła – wydaje się, że w społeczeństwie w dalszym ciągu istnieje konsensus co do konstytucyjnych zasad wyznaczających kształt relacji ww. wspólnot. Pomimo zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej, także w zakresie stosunku do Kościoła instytucjonalnego, brak jest szerszej akceptacji dla głębokich przemian skutkujących zmianą wykładni bądź treści regulacji konstytucyjnych, czego przykładem może być fakt, iż zdecydowana większość propozycji partii politycznych, których przedstawiciele wchodząc w skład organów władzy ustawodawczej i wykonawczej, w zakresie zmian stosunków między ww. wspólnotami dotyczy wyłącznie nowelizacji ustaw³⁶.

Bibliografia

Literatura

- Ackerman B., *Przyszłość rewolucji liberalnej*, Warszawa 1996.
- Ackerman B., *We the people*, vol. 1, *Foundations*, Cambridge 1993.
- Butterwick R., *Rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998.
- Choudhry S., *Ackerman's higher lawmaking in comparative constitutional perspective: Constitutional moments as constitutional failures?*, „International Journal of Constitutional Law” 2008, vol. 6, nr 2.
- Górnicki L., *Idee i założenia konstytucji z 17 marca 1921 r. a rola i pozycja ustrojowa Prezydenta RP*, „Myśl Polityczna” 2021, nr 1 (7).
- Holocher J., *Konstytucja, konstytucjonalizacja i konstytucjonalizm. Kilka uwag o współczesnych tendencjach oraz teoretyczno-prawnej ich konceptualizacji*, „Roczniki Administracji Publicznej” 2024, nr 10.
- Marcinkiewicz M., *O Konstytucji kwietniowej raz jeszcze*, „Remembrance and Justice” 2018, nr 1 (31).
- Młynarska-Sobaczewska A., *Wokół pojęcia momentu konstytucyjnego*, [w:] R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław 2018.
- Mrozek J.J., *Polskie źródła prawa w zakresie wolności religijnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2012, nr 26.

³⁶ Szerzej J. Stępień, *Relations Between the Third Republic of Poland and the Catholic Church in the Program Documents of Political Parties. An Attempt of Classification and Evaluation of Selected Postulates*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 5 (75), s. 343–350.

- Olszewski D., *Z zagadnień religioznawstwa*, Łódź 1988.
- Olszar H., *Kościół w Polsce w okresie międzywojennym*, „Symposium” 2004, nr 1.
- Skotnicki K., Domańska A., Stępień J., *Legal disputes over judiciary: an element of the polish constitutional crisis*, „Facta Universitatis. Law and Politics” 2023, vol. 21, nr 2.
- Stegner T., *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2020, nr 4 (147).
- Stępień J., *Relations Between the Third Republic of Poland and the Catholic Church in the Program Documents of Political Parties. An Attempt of Classification and Evaluation of Selected Postulates*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 5 (75).
- Stępień J., *Stosunek państwa do wspólnot religijnych w Konstytucji RP z 1921 r. oraz 1997 r. Zarys problematyki*, [w:] A. Domańska, A. Michalak (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku. W setną rocznicę uchwalenia*, Łódź 2022.
- Szczegielski W., *Rozważania na temat Sejmu Wielkiego (w 220. rocznicę inauguracji obrad)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, t. VII, nr 2.
- Zsostkiewicz A., *Stosunek państwo – Kościół w dwudziestoleciu III RP i w perspektywie następnych dekad*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2011, nr 2.
- Szymanek J., *Tymczasowe akty konstytucyjne w polskiej tradycji ustrojowej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008, t. XVIII, nr 2.
- Uruszczak W., *Konstytucja 3 maja 1791 r. Testament polityczny I Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 2 (103).
- Viciano Pastor R., Martinez Dalmau R., *Nowy konstytucjonalizm latynoamerykański. Podstawy dla konstrukcji doktrynalnej (2011)*, [w:] T. Gizbert-Studnicki, P. Tuleja (red.), *Studia z teorii konstytucyjnego państwa prawa. Konstytucjonalizm, neokonstytucjonalizm, postpozytywizm*, Kraków 2019.
- Zaleśny J., *Tworzenie Konstytucji z 1997 roku. Przejaw kooperacji czy rywalizacji elit politycznych?*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 6 (143).
- Ziółkowski M., *Constitutional Moment and the Polish Constitutional Crisis 2015–2018 (a few Critical Remarks)*, „Przegląd Konstytucyjny” 2018, nr 4.
- Ziółkowski M., 2018: *Dlaczego nie ma momentu konstytucyjnego w Polsce?* <https://archiwumosiатыnskiego.pl/wpis-w-debacie/2018-dlaczego-nie-ma-momentu-konstytucyjnego-w-polsce/> [pobrano dn.: 26.01.2025].

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1921 r., nr 44, poz. 267.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1952 r., nr 33, poz. 232.

Ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz. U. z 1992 r., nr 84, poz. 426.

Inne

Zapis o wydatkach na obronność na poziomie 4 proc. PKB powinien znaleźć się w konstytucji <https://www.prezydent.pl/prawo/wniesione-do-sejmu/prezydent-rp-zapis-o-wydatkach-na-obronnosc-na-poziomie-4-proc-pkb-powinien-znalezc-sie-w-konstytucji,98507> [pobrano dn. 5.05.2025].

Constitutional moment and a change in relations between the polish state and the Catholic church in the First, Second and Third Republic of Poland – an attempt of analysis

Abstract

In current public debate, the issue of the constitutional moment, understood as the readiness to partially change the content of the Constitution of the Third Republic of Poland concerning the functioning of the public authorities or confirmation of the need to spend an appropriate percentage of GDP on a specific purpose, remains increasingly audible. This type of discussion can be also considered a starting point for deliberations regarding the existence of the constitutional moment in relation to other elements of the constitutional order, including the relationship between the state and the Catholic Church, which, for cultural and historical reasons, remain an important element of the socio-political reality of the Third Republic of Poland. This article discusses the issue of the existence of a constitutional moment in selected moments of the history of the Polish state and shows the place that the above-mentioned entities occupied in the process of political transformation. relations between the state and the Catholic Church.

Keywords: the constitutional moment, constitution, church, state, Republic.